

Szvjatlana Alekszijejics

A szerző öninterjúja az elhallgatott történetről és arról, hogy Csernobil miért teszi kétségessé a világgépünket*

Csernobil tanúja vagyok... Ez a XX. század legfontosabb eseménye, annak ellenére, hogy szörnyű háborúkról és forradalmakról marad emlékezetes ez a század. Több mint húsz év telt el a katasztrófa óta, és még mindig nem tudok válaszolni arra a kérdésre, hogy miről teszek tanúságot: a múlttól vagy a jövőről? Olyan könnyű lecsúszni a banalitásba... A borzalom banalitásába... De én úgy nézek Csernobilra, mint egy új történet kezdetére – ez nemcsak tudás, hanem előtűdás is, mert az ember ennek hatására kezdte vitatni az önmagáról és a világról alkotott korábbi elképzeléseit. Amikor a múlttól vagy a jövőről beszélünk, belesűrítjük ezekben a szavakba az időről alkotott elképzeléseinket, ugyanakkor Csernobil mindenekelőtt az idő katasztrófája. A földünkön szét-szórt radionuklidok ötven, száz, kétszázézer év múlva is létezni fognak... Sőt még tovább... Az emberülethez képest örökkévalók. Mit tudunk megérteni? Képesek vagyunk-e feltárni és felismerni valami értelmet ebben az előttünk még ismeretlen borzalomban?

Miről szól ez a könyv? Miért írtam meg?¹

Ez a könyv nem Csernobilról, hanem Csernobil világáról szól. Magáról az eseményről már több ezer oldalt írtak, több százezer méter filmszalagon örökítették meg. Engem viszont az foglalkoztat, amit elhallgatott történetnek, földi és időbeli létünk nyomtalan nyomainak nevezhetnék. Írok, és gyűjtögetem az érzések, gondolatok, szavak hétköznapiságát. Próbálok megragadni a lélek hétköznapi életét. Átlagemberek átlagos napját. Itt pedig minden rendkívüli: az esemény is, az emberek is, akik belakták az új teret. Csernobil számukra nem metafora, nem szimbólum, hanem a házuk. Hányszor próbálta el a művészet az apokalipszist, a világvége különböző technológiai változatait ajánlva, de most már nincsenek kétségeink afelől, hogy az élet sokkal fantasztikusabb. Egy évvel a katasztrófa után valaki megkérdezte tőlem: „Mindenkinek ír. Maga meg itt él, és nem ír. Miért nem?” Én pedig nem tudtam, hogyan írjak erről, milyen eszközt használjak, és honnan közelítsem meg. Amikor a korábbi könyveimet írtam, mások szenvedéseit figyeltem, most viszont az én életem is az esemény része

* Előszó a *Csernobili ima* c. könyvhöz

lett. Eggyé váltunk, nem tudunk távolságot tartani egymástól. Minden nyelven megszólalt Európában elveszett kis országom neve, amelyről korábban szinte semmit sem hallott a világ; átváltozott ördögi csernobili laboratóriummá, mi, fehéroroszok pedig csernobili nemzetté váltunk. Akárhol jelentem meg, mindenki érdeklődve nézett rám: „Á, maga odavaló? Mi van ott?” Persze lehetett volna gyorsan írni egy könyvet, amilyenek aztán egymás után jelentek meg – mi történt azon az éjszakán az eröműben, ki a bűnös, kik titkolták a világ és a saját népük elől a balesetet, hány tonna homok és beton kellett ahhoz, hogy fölépítsék a szarkofágot a halált lehelő reaktor fölé –, de valami visszatartott ettől. A kezemet fogva. Micsoda? Az az érzés, hogy itt valami titok van. Pillanatok alatt kialakult bennünk ez az érzés, és ez töltött be akkor mindent: a beszélgetéseinket, a tevékenységeinket, a félelmeinket, és elválaszthatatlan volt az eseménytől. Attól a szörnyűségtől. Kimondva vagy kimondatlanul mindannyian átérettük azt, hogy beleütköztünk az ismeretlenbe. Csernobil rejtély, amelyet még meg kell fejtenünk. Kiolvasatlan jel. Lehet, hogy a XXI. századnak kell feltárnia ezt a titkot. Szembe kell néznünk ezzel a kihívással. Világossá vált, hogy a kommunista, nemzeti és új vallási kihívásokon kívül, amelyekkel szembe kell néznünk, amelyeknek meg kell felelnünk, újabb kihívások várnak ránk, sokkal brutálisabbak és totálisabbak, bár egyelőre még rejtve maradtak a szemünk elől. De Csernobil után valami már feltárult ebből...

1986. április 26., éjszaka... Egy éjszaka alatt kerültünk át a történelem egy másik helyére. Végrehajtottuk az ugrást, új valóságba kerültünk, amellyel nemcsak a tudásunk, hanem a képzeletünk sem tudott megbirkózni. Szétesett az idő... Egyik pillanatról a másikra használhatatlannak bizonyult a múlt: nem volt benne semmi, amire támaszkodhattunk volna, az emberiség (hitünk szerint) mindenütt jelen lévő archívumában nem találtunk kulcsot, amellyel kinyithatnánk ezt az ajtót. Azokban a napokban gyakran hallottam ilyet: „nem találok szavakat, melyekkel átadhatnám azt, amit láttam és átéltem”, „korábban nem meséltek nekem semmi ehhez hasonló”, „egyetlen könyvben sem olvastam, egyetlen filmben sem láttam ilyet”. Szünet követte a katasztrófa idejét, ez a rés választotta el attól az időtől, amikor beszélni kezdtünk róla. A némaság pillanata... Mindenkinek megmaradt az emlékezetében... Valahol a csúcson hoztak valamilyen döntéseket, titkos utasításokat fogalmaztak meg, helikoptereket indítottak útnak, hatalmas mennyiségű járművet, rengeteg felszerelést mozgattak; lent pedig várták a tájékoztatást, féltek, a szóbeszédre hagyatkoztak, de mindenki hallgatott arról, ami a legfontosabb: mi is történt itt valójában? Nem találtunk szavakat az új érzésekhez, és nem találtunk érzéseket az új szavakhoz, nem tudtuk még kifejezni magunkat, de egyre jobban belemerültünk az új gondolkodás atmoszférájába – így határozhatnám meg ma az akkori lelkiállapotunkat. Egyszerűen már nem értük be a tényekkel, kísértést éreztünk arra, hogy mögéjük nézzünk, föltárjuk a történetek értelmét. Traumatikus hatás! És kerestem ezt az új, traumatizált embert... Új szövegeket mondott... Néha mint ha álmon vagy delíriumon szűrődtek volna át hozzánk a hangok egy párhuzamos világból. Csernobil közelében mindenki filozofálni kezdett. Filozófussá vált. Megint tele lettek emberekkel a templomok... Hívókkal és olyanokkal, akik nemrég még ateisták voltak... Válaszokat kerestek, melyeket nem kaphattak meg a fizikától és a matematikától. Kitágult a háromdimenziós világ, én pe-

dig nem találkoztam olyan vakmerőkkel, akik továbbra is készek lettek volna fölesküdni a materializmus bibliájára. Tiszta fényben ragyogott fel a végtelen. Elhallgattak a filozófusok és az írók, kizökkentek a kultúra és a hagyomány régi kerékvágásából. Azokban az első napokban sokkal érdekesebb volt öreg paraszttal beszélgetni, mint tudósokkal, hivatalnokokkal és a váll-lapjukon sok csillagot hordó katonatisztekkel. Bár Tolsztoj és Dosztojevszkij nélkül éltek, internet sem volt, az ő tudatukba valahogy belefért az új világkép. Nem hasadt meg tőle. Biztos mindannyian alkalmazkodtunk volna valahogy az atomháború helyzetéhez (mint a hirosimaiak), mert pontosan arra készültünk. De nem katonai nukleáris objektumban történt a katasztrófa, mi pedig a korunk emberei voltunk, és elhittük, amit tanítottak nekünk: a szovjet atomerőművek a legbiztonságosabbak a világon, akár a Vörös térre is építhetnének ilyet. A háborús atom az Hirosima és Nagaszaki, a békés atom pedig a minden házban világító villanykörte. Még senki sem sejtette, hogy a háborús és a békés atom ikerpár. Cinkosok. Bölcsebbek lettünk, az egész világ bölcsebb lett, de csak Csernobil után. A fehéroroszok ma olyanok, mint az élő fekete dobozok, regisztrálják az információkat a jövőnek. Mindenki számára.

Sokáig írtam ezt a könyvet... Majdnem húsz évig... Találkoztam és beszélgettem az erőmű egykori dolgozóival, tudósokkal, orvosokkal, katonákkal, áttelepítettekkel, a zóna illegális lakóival... Azokkal, akik számára Csernobil a világuk lényeges része, minden meg van mérgezve bennük és körülöttük, nemcsak a föld és a víz. Meséltek és válaszokat kerestek... Együtt gondolkodtunk. Gyakran sietős volt nekik, féltek, hogy nem jutnak a végére, én pedig még nem tudtam, hogy a tanúságtételük ára az életük. „Jegyezze föl – hajtogatták –, bár nem mindent értettünk abból, amit láttunk, azért csak maradjon fenn. Majd elolvassa valaki, és megérti. Később... Majd az utánunk jövők...” Nem ok nélkül siettek, sokan közülük már nincsenek az élők között. De tudtak jelet küldeni...

Mindaz, amit tudunk a borzalmakról és a réműletről, mindenekeelőtt a háborúhoz kötődik. A sztálini Gulag és Auschwitz a gonosz nem is olyan régi zsákmánya. A történelem mindig is háborúk és hadvezérek története volt, mondhatni, a háború volt a borzalmak mércéje. Ezért keverik olyan sokan a háború és a katasztrófa fogalmait... Csernobilban mintha a háború minden ismervét láthattuk volna: sok katona, kiürítés, elhagyott házak. Megzavarták az élet rendjét. A csernobili újsághírek tele voltak háborús kifejezésekkel: atom, robbanás, hősök... Ezért nehezebb megérteni azt, hogy új történelemben létezzünk... Megkezdődött a katasztrófák története... De az ember nem akar erre gondolni, mert sose töprengett el rajta, inkább amögé rejtozlik, amit ismer. A múlt mögé. Még a csernobili hősöknek állított emlékművek is hasonlítanak a háborúsokra...

Az első utam a zónába...

Virágoztak a gyümölcsösök, boldogan ragyogott a napfényben a zsenge fű. Énekeltek a madarak. Olyan ismerős... ismerős... világ. Az első gondolatom: minden a helyén van, és minden olyan, mint azelőtt. Ugyanaz a föld, ugyanaz a víz, ugyanazok a fák. Az alakjuk, a színük, az illatuk is örök, ezen senki sem képes változtatni. De már első nap elmagyarázták: nem ajánlatos virágot szed-

ni, jobb nem leülni a földre, nem szabad inni a forrásvízből. Estefelé figyeltem, ahogy a pásztorok a folyóhoz akarták hajtani a tikkadt csordát. Odamentek a vízhez a tehének, de rögtön vissza is fordultak. Valahogy megéreztek a veszélyt. Mesélték, hogy a macskák nem ették meg a döglött egereket, ott csúfokodtak mindenütt: a mezőn, az udvarokon. Halál rejtőzött mindenütt, de ez valamilyen más halál volt. Új maszkokat viselt, korábban ismeretlen külsőt öltött. Váratlanul ütött rajta az emberen, aki nem volt felkészülve milderre. Nem volt felkészülve mint biológiai faj, nem működött a természettől adott eszköztára, amely arra van beállítva, hogy meglásson, meghalljon, megérintsen valamit. Ez már nem volt lehetséges, alkalmatlanná vált a szeme, a füle, minden ujja, már nem szolgálhatták, mert a sugárzás nem látszik, nincs szaga, nincs hangja. Testetlen. Egész életünkben harcoltunk és készültünk a háborúra, annyi mindent tudtunk róla, most meg hirtelen beütött! Változott az ellenségkép. Más ellenség jelent meg nálunk. Ellenségek... Gyilkolt minket a frissen kizöldült fű. A kifogott hal, az elejtett vad. Az alma... Eddig engedelmes és barátságos volt körülöttünk a világ, most viszont rémületet keltett. Amikor elutaztak az öregek, fogalmuk sem volt arról, hogy ez örökre szól. Nézték az eget. „Süt a nap... Nincs se füst, se gáz. Nem lőnek. Miféle háború ez? És menekülni kell.” Ismerős... ismeretlen... világ.

Hogy foghatnánk fel, hol vagyunk? Mi történik velünk? Itt... Most... Nincs kitől megkérdezni...

A zónában és körülötte... Megdöbbenett a hadifelszerelés óriási mennyisége. Katonák meneteltek vadonatúj géppisztolyokkal, teljes harci menetzelszereléssel. Nem a helikopterek és a páncélozott szállító harcjárművek maradtak meg a legjobban az emlékezetemben, hanem azok a géppisztolyok... A fegyver... Ember a zónában, puskával... Kire lőhetett volna ott, és kitől kellett volna védenie minket? A fizikától? A láthatatlan részecskéktől? Le kellett volna lőnie a fertőzött földet vagy fát? Magát az erőművet a KGB ellenőrizte. Kémeket és diverzánsokat kerestek, olyan mendemondák terjedtek, hogy a baleset a nyugati különleges szolgálatok előre eltervezett akciója, így akarták szétrobbantani a szocialista tábor egységét. Ébernek kell lenni.

Ez a háború képe... Ez a háborús kultúra omlott össze a szemem előtt. Nem áttetsző világba léptünk be, ahol a gonosz nem ad semmiféle magyarázatot, nem leplezi le magát, és nem ismer semmilyen törvényt.

Láttam, ahogy a Csernobil előtti ember átváltozott csernobili emberré.

Nemegyszer... Itt van min elgondolkodni. Hallottam olyan véleményt, hogy öngyilkosságra emlékeztet a likvidátorok és a tűzoltók viselkedése, akik az első éjszakán oltották a tüzet az atomerőműben. Kollektív öngyilkosságra. A likvidátorok gyakran dolgoztak különleges védőruha nélkül, zokszó nélkül mentek oda, ahol „meghaltak” a robotok. Titkolták előttük az igazságot, nem tudták, milyen magas dózisokat kapnak, ők pedig beletörődtek ebbe, aztán még örültek is, ha oklevelet és kitüntetést kaptak a kormánytól, boldogan vették át a sír szélén... Sokuknak már nem tudták átadni... Akkor hát mégis kik voltak: hősök vagy öngyilkosok? A szovjet eszmék és nevelés áldozatai? Idővel valamilyen oknál fogva feledésbe merül, hogy ők mentették meg az országukat. Megmentették Európát. Csak egy pillanatra képzeljük el, mi történik, ha a többi három reaktor is fölrobban...

Ezek az emberek hősök. Az új történelem hősei. A sztálingrádi vagy a waterlooi csata hőseihez hasonlították őket, de ők valami többet mentettek meg, nemcsak a szülőhazájukat, hanem magát az életet. Az élet idejét. Az élő időt. Csernobillal az ember kezét emelt mindenre, Isten egész világára, ahol az emberen kívül még sok ezer más lény, állat és növény él. Amikor eljártam a likvidátorokhoz... Hallgattam a történeteiket arról, hogyan végezték (elsőként és először!) új emberi, nem emberi munkájukat: földbe temették a földet, vagyis különleges betonbunkerekbe földelték el a fertőzött rétegeket, minden lakójával – bogarakkal, pókokkal, lárvákkal – együtt. Különféle rovarokat temettek el, melyeknek még a nevét sem tudták. Nem emlékeztek rá. Ők egész másképp fogták föl a halált, náluk ez a madártól a pillangóig mindenre kiterjedt. Az ő világuk már egy másik világ volt – az élet új jogával, új felelősséggel és új büntudattal. Állandóan jelen volt az idő témája a történeteikben, azt mondták, „először”, „soha többé”, „örökre”. Emlékezetükbe idézték, hogyan utaztak át az elhagyatott falvakon, ahol találtak néha egy-egy magányos öregembert, aki nem akart elmenni a többiekkel, vagy visszatért később az idegen tájakra: ott ültek esténként, gyújtóssal világítva, kaszáltak, sarlóval arattak, fejszével vágta a fát az erdőben, imádkoztak az állatokhoz és a szellemekhez. Istenhez. Olyan volt minden, mint kétszáz évvel azelőtt, miközben valahol a magasban űrhajók repültek. A farkába harapott az idő, összeért a kezdet és a vég. Akik ott voltak, azok számára Csernobil nem ért véget Csernobilban. Nem háborúból, hanem mintha egy másik világból jöttek volna haza. Megértettem, hogy teljesen tudatosan alakították át a szenvedésüket új tudássá, és megajándékoztak minket vele: nézzétek, valamit kezdenetek kell ezzel a tudással, valahogy hasznát kell vennetek.

A csernobili hősök emlékműve... Az emberkéz alkotta szarkofág, amelybe a nukleáris tüzet rejtették. A XX. század piramisa.

Kár az emberért a csernobili földön. De még nagyobb kár az állatért... Ez nem nyelvbotlás volt. Mindjárt megmagyarázom... Mi maradt a halott zónában, miután elhagyták az emberek? A régi templomok, mellettük a temetővel, és az állatoknak kialakított, biotemetőnek nevezett nyughelyek. Csak magát mentette meg az ember, minden mást elárult. Miután elhagyta a falut, katonai vagy önkéntes egységek vonultak be, és lelőtték az állatokat. A kutyák pedig futottak, ha emberi hangot hallottak... és a macskák... A lovak sem értettek semmit... Pedig ők nem tehetnek semmiről – a háziállatok és a madarak sem, és némán haltak meg, ami még szörnyűbb volt. A mexikói indiánok valamikor régen, de még az őseink is, a keresztény kor előtti Ruszban bocsánatot kértek az állatoktól, amelyeket azért öltek meg, hogy megegyék őket. Az ősi Egyiptomban az állatnak joga volt panaszt tenni az emberre. Az egyik piramisban találtak egy papiruszt, amelyre a következőt írták: „Nem találták nyomát annak, hogy a bika egyszer is panaszt tett volna N.-re.” Mielőtt belépett volna a holtak birodalmába, az egyiptomi ember fölolvastott egy imát, amely a következő szavakat is tartalmazta: „Nem bántottam semmilyen teremtményt. Nem vettem el állattól sem magot, sem füvet.”

Mit adott a csernobili tapasztalat? Odafordított-e minket e „más lények” hallgatag és titokzatos világa felé?

Egyszer láttam, ahogy a katonák bevonultak a faluba, ahonnan már elmentek az emberek, és tüzet nyitottak...

Az állatok gyámoltalan rikoltozása... A maguk sokféle nyelvén rikoltoztak... Erről már írtak az Újszövetségben. Jézus Krisztus belép a jeruzsálemi szentélybe, és rituális áldozatra szánt állatokat lát: elvágják a torkukat, folyik a vérük. Jézus elkiáltja magát: „Az én házam imádság házának mondatik. Ti pedig azt latroknak barlangjává tettétek.” Még azt is hozzátehetné volna, hogy vágóhídjává... A zónában hagyott több száz biotemető az ősrégi pogány áldozati helyekre emlékeztet. Csak melyik istennek áldoztak? A tudomány és a tűz istenének? Ilyen értelemben Csernobil messzebbre ment, mint Auschwitz és Kolima. A holokausztnál is messzebbre. Végességet sugall. A semmibe fúródik.

Más szemmel nézem a világot magam körül... Kis hangya mászik a földön, és most már közelebb áll hozzám. Madár száll az égen, azt is közelebb érzem. Csökken a távolság köztünk. Nincs meg a korábbi szakadék. Mert mindez élet.

Ez is megmaradt az emlékezetemben... Egy öreg méhészmester mesélte (aztán másoktól is hallottam erről): „Kimegyek reggel a gyümölcsösbe, hiányzik valami, egy ismerős hang. Nincs egy méhecske sem... Nem hallok egy méhet sem! Egyet sem! Micsoda? Mi ez? Másnap se röpültek ki. És harmadnap se... Aztán közölték velünk, hogy baleset történt az erőműben, az pedig ott van mellettünk. De sokáig nem tudtunk semmit. A méhek tudták, mi nem. Most már, ha történik valami, figyelni fogom őket. Az életüket.” Még egy példa... Beszélgettem horgászokkal a folyóparton, ők mesélték: „Vártuk, mikor adnak valami magyarázatot a tévében... Elmondták, hogyan menekülhetünk meg. A giliszták meg, a közönséges giliszták... rögtön lementek jó mélyre a földben, talán fél méter vagy akár egy méter mélyre is. Mi meg nem értettük az egészet. Csak ástunk és ástunk. Nem találtunk sehol egy gilisztát, amelyet horogra tűzhettünk volna...”

Ki volt közülünk itt előbb, kinek a léte biztosabb és állandóbb a földön? A miénk vagy az övék? Tanulhatnánk tőlük, hogyan éljük túl. És hogyan éljünk.

Két katasztrófa rakódott egymásra, egy társadalmi – a szemünk láttára esett szét a Szovjetunió, víz alá süllyedt a gigantikus szocialista kontinens – és egy klasszikus: Csernobil. Két globális robbanás. Az első közelebb volt, érthetőbb. Az embereket lefoglalják a mindennapok, a napi teendők: miből vásároljanak, hová utazzanak? Miben higgyenek? Most milyen zászlók alá álljanak? Vagy azt kell tanulniuk, hogyan éljenek maguknak, hogyan éljék a saját életüket? Fogalmunk sincs erről, nem tudjuk, mert még sosem éltünk így. Ezt éli át mindenki külön-külön és együtt is. De Csernobilról szeretnénk elfeledkezni, mert kapitulált előtte a tudatunk. Ez a tudat katasztrófája volt. Képzeteink és értékeink világa a levegőbe repült. Ha legyőztük vagy megértettük volna Csernobilt, többet gondolnánk rá és többet írnánk róla. Így mi az egyik világban élünk, a tudatunk pedig egy másikban létezik. Kicsúszik a kezünk közül a valóság, nem avatkozik bele az emberek dolgába...

Igen... Nem sikerül utolérni a valóságot...

Egy példa... Mindmáig a régi fogalmakat használjuk: „messze – közel”, „mieink – idegenek”... De mit jelent a messze és a közel Csernobil után, ha már a negyedik napon Afrika és Kína fölött szállt a csernobili felhő? Hirtelen olyan kicsi lett a Föld, már nem az, ami Kolumbusz korában volt. Végtelen. Most másként érzékeljük a teret. Csődbe ment térben élünk. Még egy példa... Az el-

múlt száz évben hosszabb lett az emberélet, de így is milyen nyomorúságosan rövid a földünkön megtelepedett radionuklidok életéhez képest. Sokan közülük évezredekig élnek. Nem is tudunk ilyen messzire nézni! Az embernek más lesz az időérzéke mellettük. És mindez Csernobil műve. Annak a nyomai. Ugyanúgy másként tekintünk a múltra, a tudományos-fantasztikus művekre, a tudásra. Hasznavehetetlennek bizonyult a múlt, a tudásból pedig csak a nem tudásunk tudása maradt meg. Az érzelmek is átalakulnak... Az orvos most a következőket mondja a haldokló férjről a feleségnek a szokásos vigasztaló szavak helyett: „Nem szabad közel menni hozzá! Tilos megcsókolni! Tilos simogatni! Ez már nem a szerető hitves, hanem sugármentesítésre váró tárgy.” Itt Shakespeare is meghátrál. Akárcsak a nagy Dante. A kérdés: odamenni vagy nem menni oda? Megcsókolni vagy nem megcsókolni? Az egyik hősnőm (aki épp terhes volt akkor), odament és megcsókolta. És nem hagyta magára a férjét egészen a haláláig. Az egészségével és a gyereke életével fizetett érte. Hogyan kellett volna választania élet és halál között? A múlt és az ismeretlen jelen között. És ki veszi a bátorságot ahhoz, hogy elítélje azokat a feleségeket, akik nem ültek ott haldokló férjük és fiuk mellett? Egy radioaktív tárgy mellett... Az ő világukban megváltozott a szerelem és a halál.

Minden megváltozott, minket kivéve.

Legalább ötven év kell ahhoz, hogy történelemmé váljon egy adott esemény. Itt viszont el kell indulnunk a forró nyomon...

A zóna... Külön világ... A tudományos-fantasztikus irodalom művelői találták ki először, de az irodalom elmaradt a valóságtól. Mi már nem hihetünk abban, amiben Csehov hősei hittek: száz év múlva az ember szép lesz! Az élet gyönyörűsége lesz! Ezt a jövőt elvesztettük. E száz év alatt volt sztálini Gulag, Auschwitz... Csernobil... És szeptember 11. New Yorkban... Felfoghatatlan, hogy férhetett bele minden egyetlen nemzedék életébe. Például apám életébe, aki most nyolcvanhárom éves. Ezt is kibírta az ember?

Csernobilban leginkább az marad meg az ember emlékezetében, hogy milyen az élet „mindenen túl”: tárgyak ember nélkül, táj ember nélkül. Út a semmibe, a vezeték is a semmibe vész. Néha azon kezd gondolkodni az ember, hogy mi ez: a múlt vagy a jövő?

Néha olyan érzésem volt, hogy a jövőről készítek feljegyzéseket...

Pálfalvi Lajos fordítása